

УДК: 373.25 – 056.26: 617.751.6

О. П. Таран

**ОСВІТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ СВІТУ
У ДОШКІЛЬНИКІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ ЗОРОМ**

В статті розглянуто освітологічні засади формування образу світу у дошкільників зі зниженим зором. Розкрито методологічний, змістовий та оцінювальний аспекти удосконалення спеціальної дошкільної освіти дітей зі зниженим зором. Підкреслено актуальність цілісного розвитку (природничо-соціальної компетентності, гармонійної Я-концепції, шкільної зрілості) особистості дошкільника зі зниженим зором, як основних критеріїв результативності спеціальної дошкільної освіти.

Ключові слова: дошкільники зі зниженим зором, спеціальна освіта, природничо-соціальна компетентність, Я-концепція, шкільна зрілість, образ світу.

В статье рассмотрены образовательные основы формирования образа мира у дошкольников со сниженным зрением. Раскрыты методологический, содержательный и оценочный аспекты совершенствования специального дошкольного образования детей с пониженным зрением. Подчеркнуто актуальность целостного развития (естественно-социальной компетентности, гармоничной Я-концепции, школьной зрелости) личности дошкольника с пониженным зрением, как основных критериев результативности специального дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольники с пониженным зрением, специальное образование, естественно-социальная компетентность, Я-концепция, школьная зрелость, образ мира.

На сучасному етапі розвитку України постала проблема удосконалення системи спеціальної освіти, вирішення якої базується: на новому розумінні особистісного розвитку дітей з обмеженими можливостями здоров'я та ставленні суспільства до них; на продуктивному вирішенні питань їх соціалізації та інтеграції в суспільство.

Провідною ідеєю сучасної спеціальної освіти є орієнтація та ефективне використання збережених систем та функцій, здатних взяти на себе компенсаторно-корекційне навантаження, цілеспрямований розвиток психічних процесів, що обумовлюють рівень опанування знаннями, уміннями, навичками та відповідну освіченість дитини, її соціалізацію.

Головними засадами сучасної спеціальної освіти виступають:

- розуміння особливостей психофізичного розвитку дитини, його особистості з урахуванням закономірностей розвитку;
- визначення ступеня компенсаторно-корекційного впливу на розвиток дитини залежно від характеру та глибини ураження (сенсорного, фізичного чи інтелектуального) в умовах спеціального навчання;
- проектування віддалених цілей та результатів навчання і виховання з відповідним змістом, технологічним та матеріальним забезпеченням.

Спеціальна освіта – складова частина системи комплексної медико-педагогічної, професійної та соціальної реабілітації осіб, які мають психічні та фізичні порушення. Особливе місце в спеціальній освіті посідає дошкільна спеціальна освіта. Для її здійснення в державі створена диференційована мережа спеціальних дошкільних закладів, які забезпечують можливість для дітей з особливими потребами одержати елементарні знання про навколишній світ, що закладають базові основи для подальшого навчання в спеціальній і масовій школі та сприяють розвитку адаптаційних можливостей дитини до соціального середовища.

Реформування системи загальної та спеціальної дошкільної освіти є досить важливим питанням на сучасному етапі розвитку суспільства, де пріоритет надається формуванню гармонійної особистості дитини. Саме у дошкільному віці закладається елементарні, базові уявлення про навколишній світ та власну особистість. У дошкільника здобутий досвід, а саме знання, вміння і навички закладають основи природничої та соціальної компетентності, формують образ світу.

Особливого підходу до організації змісту навчального матеріалу потребують дошкільники зі зниженим зором, що зумовлено їх особливостями психофізичного розвитку, а саме наявними порушення зорового аналізатора за збережених інтелектуальних здібностей, що виявляється у зниженні гостроти зору, звуженні поля зору, порушенні окорухової функції, особливостях кольорового зору. Ці особливості призводять до ускладнення насамперед сприймання навколишнього світу та опосередковано впливають на формування особистості дитини. Так, фахівці з тифлопсихології та тифлопедагогіки (О.Г.Літвак, Г.Х.Махортова, І.М.Некрасова, Т.П.Свиридюк, Є.П.Синьова, Л.І.Солнцева, А.Суславичус, О.П.Таран, О.М.Українська та інші) виділяють коло труднощів дошкільників зі зниженим зором у пізнанні навколишнього світу та себе в ньому через наявні сенсорні порушення:

- труднощі пізнання зовнішнього світу, морально-психологічних якостей людей і власної особистості;
- обмеженість участі дитини у багатьох подіях життя, важливих для її формування як особистості;
- усвідомлення дитиною своєї вади (порушень зору), що відбувається починаючи з середнього дошкільного віку та може зумовлювати формування комплексу неповноцінності;
- недостатність сформованості Я-концепції, що зумовлено низькою сформованістю образних і понятійний уявлень стосовно сфери-Я через обмежений чуттєвий досвід дитини та відсутність цілеспрямованого навчального впливу, забезпеченого навчально-виховною програмою дошкільного навчального закладу стосовно сфери-Я.
- нижчий рівень психологічної готовності до шкільного навчання, порівняно з нормою, особливі відставання відзначаються у формуванні довільності та розвитку загальних способів розумових дій, що зумовлюють труднощі оперування інформацією.

Все це негативно позначається на баченні дитиною самої себе, адекватності її самооцінки (переоцінки або недооцінки власних можливостей),

взаємодії дитини з навколишнім світом та людьми, закладає специфічні основи формування зрілої особистості та може спричинити труднощі у подальшому шкільному навчанні.

На думку багатьох науковців майбутній школяр повинен: мати навички спілкування з дорослими та ровесниками, знати певні норми та правила суспільної поведінки, вміти правильно оцінювати свої реальні та потенційні можливості, мати уявлення про навколишній світ та себе як особистість.

Отже, у слабозорого дошкільника на момент закінчення дошкільного навчального закладу повинно бути сформовано, відповідно його віку:

Природничо-соціальна компетентність – володіння досвідом про живу і неживу природу, предметний світ, людину і соціальні аспекти її буття, що формує цілісний образ світу та виявляється в знаннях, вміннях, навичках через здатність до оперування інформацією на рівні понять, схем, процедурних дій та образів стосовно основних сфер життєдіяльності «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам»;

Гармонійна Я-концепція – сукупність узгоджених знань дитини про себе, усвідомлення та прийняття дитиною власних переваг та вад, позитивне ставлення до себе, що сприяє саморозвитку та формуванню психологічно й соціально зрілої особистості, здатної до самореалізації в соціальному середовищі. Саме в Я-концепції дитини, яка має образно-понятійний зміст, забарвлений емоційно-оцінними ставленнями, що зумовлюють дії та поведінку дитини, представлена особистість дитини для себе та інших людей.

Шкільна зрілість – комплексна характеристика необхідного і достатнього фізичного, інтелектуального, особистісного та соціального розвитку дитини, що виявляється у здатності, готовності і бажанні вчитися та є найважливішою передумовою для гармонійного входження дитини у нове освітнє середовище.

Беручи до уваги, реформуванням спеціальної освіти у напрямі формування гармонійної особистості дитини з особливостями психофізичного розвитку та сприяння її соціалізації й адаптації до суспільного життя, ми вважаємо доцільно застосовувати у спеціальній дошкільній освіті стосовно

дітей зі зниженим зором *системно-формуваельний Я-центрований підхід*, який полягає у системному розгляді особистості дитини через визначення її особливостей, внутрішніх передумов їх формування та забезпечення гармонізації особистості у навчально-виховному процесі пізнання навколишнього світу та себе в ньому, що сприятиме кращій адаптації дитини до нових умов соціалізації у шкільному освітньому просторі та закладає фундамент для подальшого вікового та індивідуального розвитку.

Освітлогічні засади формування образу світу у дошкільників зі зниженим зором полягають в удосконаленні навчально-виховного процесу, враховуючи сучасні вимоги до стандартів, принципів, структури та базового змісту загальної та спеціальної дошкільної освіти. Сутність освітлогічних засад, на наш погляд, докладно розкривають такі їх структурні аспекти: методологічний, змістовний, оцінювальний.

Методологічний аспект. Передбачає узгодженість із законодавчою базою та освітніми стандартами загальної та спеціальної освіти, зокрема: Базовим компонентом дошкільної освіти [2] в Україні та Базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», що закладають їх базову структуру та зміст; Концепцією спеціальної освіти осіб з психічними та фізичними вадами в Україні та Державним стандартом спеціальної освіти дітей з особливими потребами, що забезпечують їх методологічну базу; Державним стандартом початкової загальної освіти та Державним стандартом спеціальної початкової освіти (освітня галузь «Людина і світ»), що реалізують принцип наступності та неперервності освіти; Навчально-виховною програмою та методичними рекомендаціями для спеціальних дошкільних закладів для дітей з вадами зору (розділ «Ознайомлення з навколишнім середовищем»), Навчально-виховною програмою та методичних рекомендацій для спеціальних закладів для дітей з порушеннями зору сьомого року життя (розділ «Ознайомлення з навколишнім світом»).

Отже, саме галузь знань «Довкілля» змістовно закладає базову природничу і соціальну компетентність, що забезпечує життєву компетентність

дитини зі зниженим зором стосовно її потенційних можливостей. Обізнаність про докільця відіграє провідну роль у формуванні образу світу дитини, який є основою ознайомлення дошкільників зі зниженим зором з навколишньою дійсністю та є важливою передумовою для їх подальшого навчання та взаємодії з соціумом.

Також, важливим є врахування особливостей психофізичного розвитку дітей зі зниженим зором. Так, формування образу світу дошкільників зі зниженим зором базується на сучасному науковому розуміння компенсації та корекції, розвитку та соціальної адаптації дитини, а саме:

- розвиток збережених психічних функцій;
- формування нових механізмів пізнання за рахунок структурування, систематизації та лінгвістичного перекодування навчальної інформації;
- закладання базових основ здатності до рефлексії, сенсорно-перцептивного та семантичного аналізу;
- формування навичок взаємодії з дорослими, мовленнєвої та комунікативної діяльності з акцентуванням уваги на здатності сприймання та розуміння інформації, рухової активності;
- формування гармонійної Я – концепції;
- забезпечення психолого-педагогічного супроводу готовності слабозорих дітей до шкільного навчання.

Формування природничо-соціальної компетентності дошкільників зі зниженим зором полягає в керуванні їх психічним розвитком, що зумовлено врахуванням особливостей: вікового, індивідуального, психофізичного розвитку особистості; пізнавальної активності; форм відображення навколишньої дійсності.

Змістовний аспект. Основний зміст природничо-соціальної компетентності дошкільників зі зниженим зором складає галузь «Докільця» через структурування її навчальної інформації щодо основних сфер життєдіяльності («Природа», «Культура», «Люди», «Я сам») за видами знань (концепти, схеми, процедурні знання, мисленнєві образи). Організацію досвіду стосовно зовнішнього та

внутрішнього світу дитини з порушеннями зору у вигляді видів знань запропоновано Д.Б.Рожественською [4]. Види знань беруть участь у сприйманні, організуванні та переробленні інформації про світ і дитину в ньому та визначено як:

➤ Пропозиційні (вербальні) знання:

- *концепти* – поняття, де зміст слова пов'язується із самим словом;
- *схеми* – знання, що наявні в пам'яті та міркуванні як когнітивні структури;
- *процедурні знання* – знання про способи дії, порядок, результати та умови дій.

➤ Образні чи просторові знання – (мисленнєві) *образи*, суть яких полягає у представленості навколишнього світу в наочно-образному мисленні, через оперування поняттями на образному рівні.

Виділення цих видів знань зумовлено ідеями про способи кодування інформації. Так, Дж. Брунер вказував на існування трьох способів суб'єктивного уявлення світу: як дії, наочні образи та знаки мови. Кожен з цих способів кодування інформації – дієвий, образний, символічний – відображає події особливим чином [1]. У свою чергу, М.О.Холодна робить припущення, що у структурі інтелекту перероблення інформації одночасно відбувається щонайменше у системі трьох основних модальностей досвіду: 1) через знак (словесно-мовленнєвий спосіб кодування інформації); 2) через образ (візуально-просторовий спосіб кодування інформації); 3) через чуттєве враження (чуттєво-сенсорний спосіб кодування інформації). Тобто, коли людина щось усвідомлює, то вона це визначає словами, формує у образи та відчуває [5].

Доцільність використання запропонованих видів знань, зумовлена тим, що вони охоплюють різні аспекти інформаційного потоку та представляють чітку структуру, що допомагає сприймати та організовувати знання у вигляді гештальтів та фреймів. Варто зазначити, що формування вербальних (концепти) та наочних (образи) понять спрямовані на подолання складнощів встановлення

співвіднесення слова і образу та розширення чуттєвого досвіду дитини, а схеми та процесуальні знання полегшують засвоєння знань про довкілля, систематизуючи навчальний матеріал на цілісні структурні компоненти.

Оцінювальний аспект. Оцінювання навчальних досягнень виступає важливим моментом спеціальної дошкільної освіти, як засіб контролю ефективності навчально-пізнавального процесу з метою його корекції та оптимізації.

Загальним параметром оцінювання навчальних досягнень дошкільників зі зниженим зором є *рівні засвоєння*, виділенні В.В.Тарасун [3] стосовно чотирьох рівнів розумової діяльності:

1) *пасивно-репродуктивний* – приймання, впізнання, розрізнення та усвідомлення вивченого матеріалу, завдання;

2) *репродуктивний* – відтворення засвоєного навчального матеріалу та застосування знань у різних видах практичної роботи за зразком;

3) *репродуктивно-продуктивний* – застосування засвоєного матеріалу у змінених навчальних ситуаціях і перенесення способів виконання на аналогічні;

4) *продуктивний* – самостійне перетворення способів виконання навчальних завдань і перенесення їх на виконання інших видів діяльності.

Оцінювання за рівнями засвоєння здійснюється відповідно виділених видів знань, що утворює модель засвоєння знань про довкілля дошкільниками з порушеннями зору, в якій запропоновані види знань мають власні особливості засвоєння на пасивно-репродуктивному, репродуктивному, репродуктивно-продуктивному рівнях та не диференціюються на продуктивному рівні, утворюючи цілісний творчий осередок.

Результатами освітнього впливу спрямованого на формування образу світу у дошкільників зі зниженим зором є:

- *Пізнавальні* – сформованість системи: елементарних уявлень про природу та соціум; практичних знань, умінь та навичок діяльності дитини в природничому та соціальному середовищі; цінностей у ставленні до

природи, до людей, до самого себе, які передбачають усвідомлення дошкільниками своєї належності до природи і суспільства.

- *Розвивальні* – розвиток розумових здібностей, емоційної сфери, спостережливості; формування базового досвіду творчої діяльності дошкільників зі зниженим зором; оволодіння досвідом спілкування, самореалізації, самовираження в навчально-пізнавальній діяльності відповідно до індивідуальних можливостей; оволодіння узагальненими способами дій, рольовим моделюванням способів поведінки в різних ситуаціях; розвиток активного пізнавального ставлення до дійсності та позитивного ставлення до себе.
- *Виховні* – засвоєнням дошкільниками зі зниженим зором екологічної культури, усвідомленням ними цінності здоров'я і здорового способу життя, залежності життя людини від стану навколишнього природного середовища, засвоєння етичних та моральних норм існування людини у соціумі.

Загальну схему освітологічного забезпечення формування образу світу у дошкільників зі зниженим зором подано у Рис.1.

Отже, освітологічні засади формування образу світу дошкільників зі зниженим зором ґрунтується на основних вимогах загальної дошкільної освіти. Специфіка їх полягає у врахуванні особливостей психофізичного розвитку дошкільників зі зниженим зором, структурування змісту навчального матеріалу за видами знань, включення оцінювання природничо-соціальної компетентності для визначення ефективності навчально-виховного процесу, спрямованість на забезпечення цілісного розвитку особистості дошкільника зі зниженим зором, а саме формування природничо-соціальної компетентності, гармонійної Я-концепція та шкільної зрілості як основних критеріїв результативності загальної та спеціальної дошкільної освіти та передумов до ефективного подальшого навчання в школі.

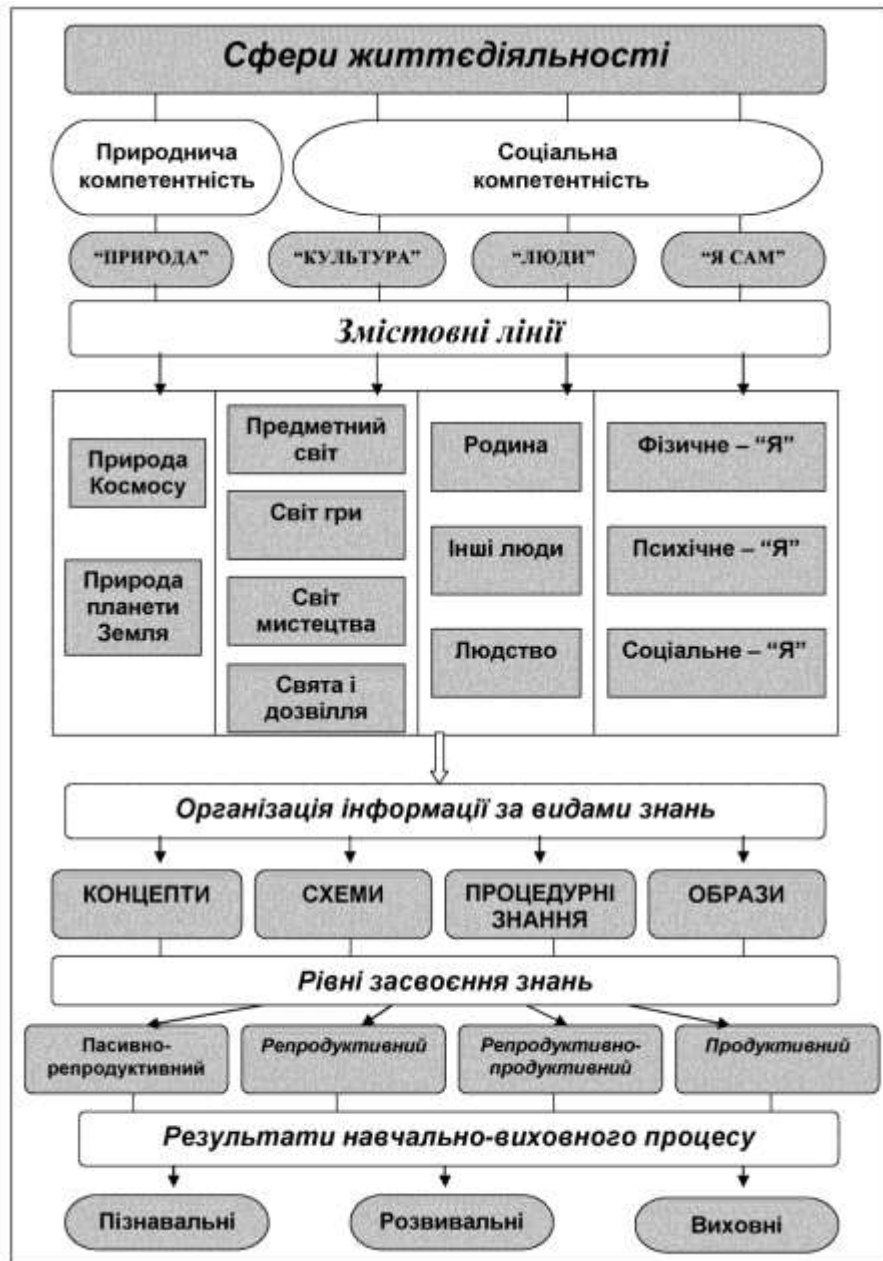

Рис.1 Освітологічні засади формування образу світу у дошкільників зі зниженим зором.

Список використаних джерел

1. Брунер Дж. Психологія познання / Дж. Брунер. – М. : Прогресс, 1977. – 412 с.
2. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.-метод. посіб. / Наук.ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред.журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.

3. Психологічні умови ефективності дошкільного навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я / За наук. ред. В.В. Тарасун. – К. : ПП «Актуальна освіта», 2005. – 286 с.
4. Рождественская Д. Б. Тестова модель рівнів засвоєння програмового матеріалу розділу «Довкілля» дітьми зі зниженим зором (методичні засади) / Д. Б. Рождественская // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки. Збірник наукових праць. Випуск 2.– К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – С. 47 – 55.
5. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная. – Томск : Изд-во Том. ун-та., – Москва : Изд-во «Барс», 1997. – 392 с.

The article deals with the educational basis for the formation of the image of the world in preschoolers with visual impairments. Revealed methodological, informative and evaluative aspects of improving special education preschool children with low vision. Stressed the relevance of holistic development (natural and social competence, harmonious self-concept, school maturity) the person preschooler with reduced vision as the main criteria for the effectiveness of pre-school special education.

Keywords: preschool children with low vision, special education, natural and social competence, self-concept, school maturity, the image of the world.